

Олонхону аафыга бырайяктыр ньыманы туттуу

Амма улуухун

П.И.Яковлев аатынан Амма-Наахара орто оскуолатын
саха тылын учуутала Устинова Марианна Михайловна

Хайа да омук сайдар тирэбэ – төрөөбүт тыл. Төрүт ийэ тылын билэр эрэ киһи өйө – санаата, кута – сүрэ, ис уйулбата сайдар кыахтаах. Философскай наука доктора В.Д. Михайлов «Кинигэни аафыны хайдах көбүлүөххэ?» диэн ыстатыйатыгар суруйар: «Киһи толкуйдуур дьоһура сайдарыгар ийэ тыл тирэх буолар. Киһи толкуйдуур дьоһура биир эрэ тылы кытта ситимнээх. Ол иһин оҕо аан бастаан төрөөбүт тылын баһылыахтаах, ол кэнниттэн кини, баҕар, тыһыынча да омук тылын үөрэттин». Кыра сааһыттан ийэ тыл уус – уран күүһүн, кэрэтин, илбиһин, хомуһунун өйдүүр, төрөөбүт тылынан айыллар литератураны таптаан ааҕар, аахпытын олоһор туһанар үөрэнээччини иитэн таһаары билигин учуутал сыала – сорууга буолар.

Оҕону кинигэни ааҕарга көбүлүүргэ кылаас таһынан үлэбэ араас үлэ көрүннэрин тэрийэр туһалаах. Үгүс оҕо айымныы ис хоһоонунан уруһуйдуурун сөбүлүүр. Уруһуй нөнүө киһи айымныыны хайдах өйдөөбүтүн, ылыммытын көрдөрөр. Айымныыны ойуулаан көрдөрөргө тылыгар-өһүгэр болҕомто уурабын, тугу уруһуйдуохтааххын толкуйдуугун, айымныы ис хоһоонун үчүгэйдик өйдүүгүн.

Саха норуотун сүдү айымныытын олонхону ааҕарга тылын өйдүүр уустук. Лариса Васильевна Захарова, Ульяна Михайловна Флегонтова ааптардаах «Литература аафыта» кинигэтигэр 3 кылааска 2 чиэппэргэ «Олонхо – төрөөбүт тыл кэрэтэ, өбүгэ үгэһэ» салааҕа кирибит В.М.Новиков–Күннүк Уурастыырап «Нуоҕалдьын кугас аттаах Тойон Дьаҕарыма бухатыыр» олонхотун быһа тардытын ааҕаллар. Дьиэбэ соруудахха олонхо ис хоһоонунан уруһуйдуурга соруудах бэриллибиттэн төрүөттэнэн бырайыак үөскээн тахсыбыта. Оҕолор онорбут уруһуйдарын сэргии көрөннөр ааҕарга интэриэһинэй уонна олонхо ис хоһоонун өйдүүргэ көмөлөөх буоллун диэн ойуулаах кинигэтэ оноруоххайын диэн санааҕа кэлбиттэрэ. Ол санаабытын толорорго кылааһынан бырайыак оностубуппут. Бырайыакпытын «Олонхону ойуулуубут» диэн ааттаабыппыт. Сүрүн сорокпутунан айымныыны үөрэтиигэ көмө матырыйаалы оңоруу буолбута.

Бырайыак оҕо сайдытыгар билиигэ – көрүүгэ, бодоруһууга дэгиттэр үөрүйэхтэрин сайыннарар. Бырайыактыр уонна ойуулаан көрдөрөр ньымалары алтыһыннаран туттуу оҕо толкуйдуур дьоһурун тобулар, айымныыны ис дууһатынан ылынар кыабын арыйар. Бырайыакпыт хаамытын сүбэлэһэн саха өс хоһооннорунан наардаабыппыт.

№	Үлэ	Сорукпут	Тугу гынабыт?
---	-----	----------	---------------

	хаамыята		
1	Үлэни былааннааһын	Кэрдизэн иннинэ кэмнээ, туттуон иннинэ толкуйдаа.	Алтыһыы нымаларын чопчулааһын, сыал –сорук туруоруу. Ороскуоту суоттааһын
2	Чинчийэр үлэ	Сатаа да саһыл санһыйахан, үлэлээ да үүс соннон.	Олонхо ойуулаах кинигэлэрин булуу, көрүү, ырытыы; «К.Уурастыырап –олоңхот», «Саха биллэр олоңхоттара» диэн тиэмэлэргэ литература булуу, билсии; Худуһунньуктар үлэлэрин көрдөөһүн, көрүү
3	Үлэни аттарыы	Сүгэ хоппотоһун, сүбэ кыайар.	Олонхону болһойон ааһыы, чаастарга арааран үллэстии. Сүрүн дьоруойдар танастарын-саптарын быһаарсыы
4	Бииргэ үлэлээһин	Атас туһугар атаһ тостор.	Өйдөспөт түгэннэри быһаарсыы, хардарыта көмөлөһүү. Уруһуйдааһын, тиэкиһи компьютерга бэчээттээһин.
5	Бэйэ үлэтин сыаналааһын	Хааһахан хостоон эрэргэ дылы.	Үлэни көмүскээһин. Санааны саһылаан толору, сиһилии санарыы, санаа атаһаһыта, кэпсэтиһии.
6	Кинигэ оңоруу	Отонноотоххо оңоойук туолар.	Оңорбут үлэнэн астыныы. Кылааска эбии матырыһаал гына туттарыы.

Ийэ тыл сүмэтигэр интэриэһи үөскэтэр сыаллаах «Олоңхону ойуулуубут» бырайыак түмүгүнэн үөрэнэр кинигэбитигэр киирбит В.М.Новиков–Күннүк Уурастыырап «Нуоһалдын кугас аттаах Тойон Дьаһарыма бухатыр» олоңхотун быһа тардытынан 30 уруһуй оңоһуллубута. Хас биирдии оһоһо тус бэйэтин үлэтин сөпкө сыаналыырга, дьоһурун сайыннарарыгар кыах бэриллэн олоңхо ис хоһоонун өйдүүргэ, тылы байытарга туһалаах үлэ ытылынна. Оһолор бэйэлэрин көһүлээһиннэринэн кылаастарын оһолорун кытта ыкса бодоруһан айан-тутан, үлэлээн кылааска эбии матырыһаал гына туттарга аналлаах дьоһус ойуулаах кинигэни оңордулар. Олоңхо толору суруллуутуттан быһа

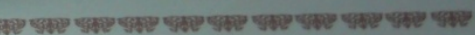
тардыны булан кэнэтэн биэрдбит (сирэй 256-278), онон үөрэнэр кинигэбэ суруллубуттан быһа тардыта уһун буолла. Өйдөммөт тыллары быһаарар тылдыгыттаах, ол курдук 29 тыл быһаарыта сурулунна. Ойуулаах кинигэбэ В.М.Новиков–Күннүк Уурастырап саха олонхото умнуллан сүппэтигэр, салгы сайдарыгар сыратын ууран туран үлэлээбитин кэпсиир тизкистээх. Бу уруһуйдарбытын атын араас көрүннээх үлэлэргэ туттар санаалаахпыт. Үлэ түмүгүнэн бэйэлэрэ холонон онорбут кинигэлэринэн бары астыннылар.

Түмүктээн эттэххэ, норуот уус-уран айымньыларыгар олобуран оҕолор айар дьоһурдарын уонна кэрэбэ дьулуһууларын сайыннарыыга, төрөөбүт тыл сүмэтигэр интэриэһи үөскэтэргэ бырайыактыыр үлэни тэрийии оҕо тус бэйэтин дьобурун сайыннараарыгар кыах биэрэр. Оҕо айымньыны болҕойон ааҕар, тылыгар-өһүгэр болҕомтото күүһүрэр. Билиитин ханатарыгар кыах бэриллэр, дьарыгын бэйэтэ тэринэн, үлэлии үөрэнэр, ситиһиигэ болҕомто уураар. Оҕо чинчийэр, көрдүүр-булар, арыһар үөрүйэх сыһыа ингэриллэр. Аны бодоруһар үөрүйэхтэрэ сайдар, тулалыыр олоххо бэйэтэ тугу эрэ онорон холонон көрөр.

Ол дойду кизин
 Дваралыктаах
 Тайылсан маңан сыырдарын
 Таңнары сүүрдэн чаңкычахатта,
 Уйулбаннаах
 Унаар маңан толооннорун
 Ортолорунан быһа сүүрдэн чоңкучахатта,
 Үлүскэннээх
 Үрдүк маңан халдыайыларын
 Өрө сүүрдэн өкчөрүттэ,
 Тобус туорай маңан тумулу
 Дьогдьойор саалын устун
 Тохтоло суох
 Туруору сүүрдэн
 Нотолутан табыста.

- дваралык- туох эмэ сыдыаана, кэрэтэ, өрөгөйө
- тайылсан (тайалсан)- уяара-кэйээрэ биллибэт кизиннээх
- дьогдьой- өрө томтойон көһүи